

Het DNA van het Zaanse Huis, regiospecifieke architectuur

Datum: woensdag 22 juni 2011, 20:00u

Plaats: de Koekfabriek, Westzijde 188 te Zaandam

Discussieleider: **Jacqueline van de Sande**, directeur Beaumont Communicatie Amsterdam

Inleiders: **Wim Klaassen**, architect Zaandam, heeft onderzoek gedaan naar kritisch regionalisme op de TU Delft

Maarten Min is architect en medeoprichter van Min 2 bouw-kunst in Bergen. Min 2 ontwierp het winkelcentrum Rooswijk, met een verwijzing naar de silo's van Lassie. Citaat van de website van het bureau: "Context in tijd: We vinden het onze taak als architect, om ieder gebouw dat ontworpen wordt, te laten bijdragen in de vorming van een nieuwe identiteit voor de tijd waarin we leven. We gebruiken het verleden in al zijn verschijningsvormen en trekken een lijn van daaruit in het nu. Context in ruimte: Vanuit kennis van en respect voor de plek, komen we tot specifieke uitgangspunten."

Jan Klomp is architect, geeft samen met Ed Bijman en Bas Liesker leiding aan het bureau Heren 5 en woont in Wormerveer. Heren 5 heeft de nieuwbouw van Vissershovon ontworpen, maar ook van de Luikse Hoven (nu in uitvoering in de Rosmolenbuurt) en de nog te bouwen Zaanse Strip, een appartementengebouw aan het spoor in Inverdan-West. De ontwerpen verschillen uiterlijk, maar hebben ieder wel een relatie naar de plek en de omgeving. Citaat van de website van het bureau: "Voor Heren 5 is 'de plek' niet slechts een decor, maar een personage dat het verloop van het verhaal kan beïnvloeden. Heren5 is gevoelig voor 'de geest van de plek' en voor lokale referenties in vormtaal en materiaalgebruik."

Bezoekers: ca 80

Het authentieke Zaanse huis heeft kenmerken die zeer specifiek zijn voor de regio rond de Zaan. Wat zijn deze kenmerken, waaruit bestaat het DNA van de Zaanse architectuur?.

De natuurlijke eenheid tussen stedenbouw, inrichting openbare ruimte en architectuur, gecombineerd met kenmerkende materialen, vormen en typologieën, zorgde eeuwenlang voor een specifieke identiteit van een regio. In het verleden leidden met name klimaat, bodemgesteldheid en beschikbaarheid van bepaalde materialen tot een specifieke dorpsopzet of woningtype. Zoals duidelijk zichtbaar is in de Zaanse bouwstijl. Regiospecifieke architectuur, stedenbouw en landschapsarchitectuur vorm(d)en een beeld van culturele, sociale en economische kenmerken van een regio.

Met de huidige bouwtechniek, de ver gevorderde installatietechniek en de ruime beschikbaarheid van vrijwel elk denkbaar materiaal vallen dergelijke verschillen nagenoeg weg. Bovendien staat de specifieke identiteit van de regio onder druk van de globaliserende tendensen van moderne media als internet, televisie en de alom aanwezige auto. De invloed van lifestyles en subculturen is sterk.

Regiospecifieke architectuur werd tijdens deze avond in een inleiding onderzocht door de begrippen 'Genius Loci' en 'regionalisme' toe te lichten aan de hand van voorbeelden uit de regio en (ver) daarbuiten. Daarbij waren belangrijke vragen: Wat kunnen we leren uit het verleden, wat betekent deze les voor het heden en hoe vertalen we deze kennis naar de toekomst? Leidraad daarbij: is het mogelijk vorm te geven aan verandering en tegelijkertijd typische regionale karaktertrekken te behouden?

De avond werd ingeleid door architect Wim Klaassen, door middel van een culturele reis langs de theoretische en beeldende onderbouwing van regiospecifieke architectuur. Deze ging van start met de uitleg van de termen "Genius Loci": de geest van de plek. "Iemand verblijft wanneer hij zich kan oriënteren in en identificeren met een omgeving of, kort gezegd, wanneer hij de omgeving als betekenisvol ervaart." En de term "regionalisme": het cultiveren van de tradities van een bepaalde regio tegenover de nivellering van de moderne staat.

Architectuur is volgens de grafiek van Wim Klaassen geënt op 3 aspecten: vorm en beeld, opgave en de techniek. Elk aspect bevat meerdere onderdelen die afhankelijk zijn van het gebruik en zijn situering, gezamenlijk vormen deze het DNA van het bouwwerk (?). Hoe kan men wonen in de woestijn van Tunesië? Door ondergronds te bouwen met dikke wanden en muren die de warmte tegenhouden. Er wordt gebouwd met de materialen en kennis die voorhanden zijn.

Zaanstad wordt gekenmerkt door zijn slagenlandschap, waar mens en dier samenwoonden. Door de molens in het veld, ontstonden er paden van de dijken naar de molens, waarlangs de arbeiders woonden. Deze woningen werden gebouwd op drassige grond. Het lichte constructiemateriaal hout, veelvuldig aanwezig in de Zaanstreek, was hier zeer geschikt voor. Door de grote bedrijvigheid in de Zaanstreek, nam de bevolkingsgroei en daarmee de behoefte aan woningen toe. Daarnaast kreeg het een gemêleerd sociaal milieu. De gevels van de woningen voor de gegoede burger werden steeds mooier versierd, geïnspireerd op de pronkgevels van Amsterdam, die zij weer kopieerden van hun VOC-reizen.

Vooruitgang in de techniek en het ontstaan van internationale stromingen zoals het modernisme in de 19de eeuw, zorgden voor een afvlakking van architectuur en het 'wegvallen' van regiospecifieke architectuur. Een reactie hierop is het kritisch regionalisme, waarbij Kenneth Frampton 6 punten noemt, van moderne architectuur die terugrijpt op zijn genius loci.

1. Kritisch tegenover modernisering –niet afwijzend.
2. Gebonden architectuur, geen nadruk op het gebouw als vrijstaand object, maar met nadruk op de plek.
3. Architectuur als tektonisch feit niet als beeld.
4. Regionaal voor zover het de nadruk legt op situatiegebonden factoren. (topografie, klimaat, licht, bouwwijze).
5. Visueel én tactiel: Niet alleen informatie maar ook ervaring.

6. Geen sentimentele nabootsing van de inheemse architectuur.

Een Nederlands voorbeeld van architecten die bewust omgaan met de tactiele kant, beleving van materiaal licht en ruimte is Onix. In Zaanstad zijn er verschillende voorbeelden: de woningen van Ge Sombroek, een kopie van het Zaanse huis vertaald naar de behoefte van nu. Hotel Inntel, het visuele aspect van het Zaanse huis, maar ook heel functionalistisch: het hotel moet toeristen trekken. Maar het mooiste voorbeeld, vindt Wim Klaassen, een woonhuis van Kruiswijk, waar traditionele materialen, donker houten rabatdelen en witte daklijsten en kozijnen, op een moderne manier worden toegepast.

Jacqueline van Sande vroeg zich na de eerste lezing af of we nu dan terug moeten naar de kneuterigheid, oftewel bouwen wat er al staat. Dat hoeft volgens Wim Klaassen niet. Hij beaamt Frampton om niet bang te zijn om internationale elementen binnen te halen, als je het maar combineert met lokale elementen.

De andere inleiders deelden deze mening. Jan Klomp spreekt liever over locatie-DNA dan Zaanse-DNA, elke locatie heeft schatten. Maarten Min voegde hier aan toe dat er verschillende strategieën zijn, niet één formule. Bestudeer de plek en zijn ruimere omgeving en vervolgens abstraheer je deze kennis naar de tijd van nu. Volgens Chris Stam, vraagt regiospecifieke architectuur niet om het letterlijk kopiëren van de architectuur, maar het nabootsen van de schaal en de ambacht.

Maar wat is dan typisch van hier, vroeg Jacqueline van de Sande zich hardop af. Uit de zaal komen verschillende antwoorden: Houtbouw, nuchterheid van de mensen, het aardse karakter, functiemenging, forensen, organische groei...

Na de pauze toonde Jan Klomp, met behulp van 6 projecten van Heren 5, het Zaanse DNA. Het bureau begint bij elke opgave bij nul. Zo ook bij een van de oudere Zaanse projecten op een bedrijventerrein aan de rand van de Engewormer, een loods met woning (1994). Deze ingrediënten zijn verwerkt in het ontwerp: Een loods, als archetype op een bedrijventerrein, met een groot dakterras dat zorgt voor het uitzicht op de omgeving.

Een tweede project, dat nooit is uitgevoerd, zijn de dijkwoningen aan de rand van Saendelft (1998), die als wachters op de uitkijk staan. Waarin de vorm van een hooimijt is getransformeerd in een woning, die slechts lopend bereikbaar was. Tijdens de discussie gaf Jan Klomp aan dat hij dit project als het meest Zaanse beschouwd.

Het bekendste project van Heren 5 is het Vissershop (2005). Als inzending voor de prijsvraag hebben ze gebruik gemaakt van een gedicht. Dit sprak de hechte bewonersgroep erg aan. Belangrijk uitgangspunt: de kracht van de wijk mag niet verloren gaan. Ida van der Lee, kunstenaar, nam samen met de bewoners afscheid van de arbeiderswijk, middels een processietocht met een schatkist vol verhalen en sloopafval. De wijk is aangepast aan de eisen van nu. Door de auto's niet te laten domineren, wordt er aan één zijde geparkeerd en de rest geschiet op parkeerveldjes. De straatprofielen, bomen en de toonaangevende architectuur werden zoveel mogelijk gehandhaafd: gevels van metselwerk, een mansardekap van rode keramische pannen en dikke witte houten kozijnen. In het nieuwe Vissershop is de intieme ruimtelijkheid van een arbeidersbuurt uit de 19e eeuw gecombineerd met de vrijheid van de huizen uit de 20e eeuw.

In het project in Saendelft (2007) heeft Heren 5 het deelgebied opgedeeld in drie eilanden, waardoor het slagenlandschap, kenmerkend voor het Zaanse DNA, weer voelbaar werd. Alle woningen grenzen aan het water en in de architectuur zijn Zaanse kenmerken aanwezig, zoals de witte daklijsten en de rode dakpan. De Luikse Hoven

(2011) is een woningbouwproject in de Rosmolenbuurt, dat ten tijde van de lezing in uitvoering was. Door invoering van taps uitlopende hofjes, heeft elke woning zicht op het Veldpark. Jeroen Ohlenbusch van Eigen Haard vroeg zich tijdens de discussie af of er bij dit project niet te veel naar de huidige situatie is gekeken. Hoe flexibel is het plan? Jan Klomp gaf aan dat dit soms lastig te voorspellen is, je bouwt voor 50 jaar, maar onvoorziene plekken zijn vaak de mooiste plekken in een stad. Maarten Min vergelijkt het met een tuin: voordat je iets toevoegt kijk je eerst wat er staat. Dus je moet of een sterk gebouw neerzetten dat blijft staan ook al wordt de rest gesloopt of het gebouw verandert mee met zijn omgeving.

Een laatste grootschalig woningbouwproject is de Strip (2011), gelegen aan het spoor refererend aan de Zaanse pakhuizen. "Het spoortracé is de Zaan van de 20ste eeuw", aldus Jan Klomp. De pakhuizen krijgen de namen van de Zaanse stations. Dit laatste project leidde tot wat ophef in het publiek. Het zou te groot zijn. Waarom een gebouw aan het spoor aanpassen, zo vergroot je deze barrière alleen maar? Maarten Min spreekt het idee van de pakhuizen erg aan, maar had het nog duidelijker terug willen zien, als beeldhouwwerk. Volgens Jan Klomp zit er wel degelijk variatie in de verschijningsvorm van de pakhuizen en de details.

De laatste inleider was Maarten Min. Volgens Maarten Min wordt mede door de bouw van Hotel Inntel regiospecifieke architectuur meer geaccepteerd. Zijn ervaring is dat het context bouwen door collega's vaak niet in dank wordt afgenomen. Maarten Min voelt zich wel aangetrokken tot vernaculaire architectuur (red. 'volksarchitectuur' die vooral de lokale omstandigheden, materialen en technieken weerspiegelt), mede doordat hij tijdens zijn architectuuropleiding is opgevoed met Venturi.

Keuzevrijheid van de opdrachtgever is belangrijk dat is terug te zien in verschillende projecten van Maarten Min, waaronder het ontwerp van een poppenhuis voor een prijsvraag (jaartal?). Deze bestond uit een inbouwpakket, waarbij de kinderen hun eigen woning konden samenstellen. Ook in het woningbouwproject het Heldenhof in Almere, onderdeel van de Expo 2001, gewild wonen, waar de bewoners vele keuzes hadden, wat betreft de indeling en uitstraling van hun woning. Dit plan is niet regio-specifiek, omdat Almere immers niet veel meer was dan zeeklei.

Een Zaans project is het voormalig PWN en PEN gebouw in Wormerveer (jaartal?). De gebouwworm is gebaseerd op de twee vignetten van de bedrijven die ruggelings tegen elkaar aan werden gelegd. De combinatie van water en vuur zorgde voor de associatie ontploffing, die door middel van een pergola en gezamenlijke kantine weer aan elkaar worden gebonden. In het materiaal en de kleur is duidelijk de Zaanse bouw afleesbaar, op een moderne manier geïnterpreteerd. In het woongebouw in Rooswijk (1995) is een zwart Zaans huisje neergezet op de 5 silo's, geïnspireerd door de Lassiefabriek. Dit bewijst maar weer eens dat Wilfried van de Winden, noch Soeters, de eerste architecten waren die Zaanse huisjes stapelden.

De interpretatie van regiospecifieke elementen gebeurt soms letterlijk en soms is het een moderne versie. Zo liet Maarten Min een voorbeeld van een moderne makelaar en een traditionele sierlijst zien. "Ongemerkt kun je soms door van alles beïnvloed worden. Voor min 2 is de context van de vraag van belang: elke omgeving stelt haar eigen vraag en krijgt daarom een specifiek antwoord. Net zoals een kameleon kan totaal opgaan in zijn omgeving (om te overleven) of ontzettend opvallen, om de tegenstander te imponeren. Belangrijk is te weten wanneer en hoe je deze eigenschappen toepast," aldus Maarten Min. Een gebouw dat zich schikt naar zijn omgeving is bezoekerscentrum de Hoep (1995) in Castricum, als konijnenhol in het duingebied.

Aan de dakvormen van gebouwen is af te lezen welke functie en in wat voor klimaat het gebouw zich bevindt. Bijvoorbeeld grotere overstekken in zonnig gebied, steile daken in een regenachtige omgeving en bij veel sneeuw flauwe dekhellingen, de sneeuw heeft namelijk een sterk accumulerend vermogen. Zijn eigen woning heeft Maarten Min afgekeerd van de zee, ter beschutting van de wind. De dakpan is zelf ontwikkeld en heeft de uitstraling van de boombast. Er is veel met hout gewerkt. Zijn vrouw Jetty was de aannemer van dit project, dit zorgde voor een grote betrokkenheid met de bouw.

Marijn de Jong vergelijkt de regio-specifieke architectuur als een groentesoep die zelf betrokken is, zoals bezoekerscentrum de Hoep en het woonhuis in Bergen. Iets anders dan de soep van Honig, commerciële instant. Jacqueline haakte hier bij aan met de vraag welke ingrediënten je in Zaanstad zou pakken voor een goede basis? Maarten Min noemt de plek maar zeker ook de opdrachtgever. "wij geven ons altijd voor 100 procent, maar de opdrachtgever niet altijd. Bij onze eigen woning hebben we alles op eigen tempo kunnen doen, zonder concessies". Jan Klomp vindt dat iedere architect in zijn ontworpen woning moet wonen. Eerder heeft hij tijdelijk gewoond in zijn woningbouwproject Gerenstein in Amsterdam Zuidoost. Tijdens het ontwerpproces stel je jezelf wel steeds de vraag, "wat als ik hier zou wonen". Wim Klaassen geeft als ingrediënten graag mee: functie, techniek en vorm, refererend naar zijn diagram. Regionaal Zaans is vaak gericht op visuele eigenschappen: vorm, kleur en verhoudingen.

Jacqueline van de Sande concludeert dat er veel ingrediënten te pakken zijn, keuzes maken is belangrijk en dat wat je oppakt, doe het goed. Mensen maken Zaans DNA, vraag je af hoe ze hier wonen. Gedraag je als gast op een plek: soms door je te voegen en soms door stemming te maken.